

Halfjaarlijks Voortgangsrapport NWA LeesEvolutie (jan-sept 2024)

Els Stronks (projectleider)

Ons project heet LeesEvolutie (de Engelstalige titel is *Becoming Literate in a Digital Age*, zie voor de website van het project <http://leesevolutie.nl>).¹ Die Nederlandse naam voor het project is bedacht door studenten van het Grafisch Lyceum Utrecht bij de start van het project in januari 2024, en hebben we gekozen omdat het project gaat over het leesonderwijs in Nederland dat zich aan moet passen aan digitale tijden. Die noodzaak is er niet alleen door veranderende tijden, waardoor leesgedrag van jongeren razendsnel verandert. Aanpassingen zijn ook nodig omdat de resultaten van Nederlandse leerlingen helaas blijven tegenvallen, alle inspanningen in het onderwijs van de afgelopen jaren ten spijt.²

Samenwerking tussen onderwijspraktijk en wetenschap

De kwaliteit en ook de uitvoerbaarheid van de aanpassing worden bepaald door nauwe, grootschalige samenwerking tussen alle betrokkenen uit het leesonderwijs: docenten, leerkrachten en hun leerlingen, en verder schoolbesturen, lerarenopleiders, uitgevers en methodenontwikkelaars, toetsexperts, beleidsmakers en onderzoekers. Zij allen zijn daarom vertegenwoordigd in het consortium van LeesEvolutie. We beogen alle deexpertises te bundelen. Daardoor kunnen we in de aanpassingen behouden wat er al is bereikt, en bijvoorbeeld onderzoekskennis over de effectiviteit van bestaand leesonderwijs optimaal benutten en verspreiden. Ook beogen we praktijkkennis van scholen en docenten die de afgelopen jaren succesvol waren in hun leesonderwijs op te schalen: als we onderzoeken waarom dat leesonderwijs succesvol was, kunnen we de ratio achter dat succes doorgeven. Dat relatief snel een landelijke verbetering mogelijk is als er op nationaal niveau aanpassingen worden bedacht en doorgevoerd, weten we sinds het laatste internationale PISA-onderzoek. Daarin bleek dat Ierland vanuit een achterstandspositie tot een van de best presterende landen bleek uitgegroeid. Al na vier jaar waren daar de eerste verbeteringen op landelijk niveau zichtbaar.³

Wat gaan we doen gedurende het project?

We hebben in het project twee soorten activiteiten om te bepalen wat de benodigde aanpassingen voor de Nederlandse situatie zijn - aanpassingen die ook bestand zijn tegen en gebruik maken van de toenemende digitalisering:

1. we ontwerpen een model van doelen van leesonderwijs + een raamwerk van didactiek & pedagogiek & educatieve technologie + een monitor om de leesvorderingen van leerlingen te meten.

¹ Zie over de achtergronden van het project meer in de congresbundel *Lezen in beweging. Over de ontwikkelingen binnen leesbevordering* van de Stichting Lezen uit 2024, onder redactie van Roel van Steensel en Jeroen Dera waaraan meerdere leden van het consortium een bijdrage leverden:

<https://www.lezen.nl/publicatie/lezen-in-beweging/>.

² Ten opzichte van internationaal onderzoek uit 2018 bleken de Nederlandse resultaten in 2023 slechter, zie Meelissen, M. R. M., Maassen, N. A. M., Gubbels, J., van Langen, A. M. L., Valk, J., Dood, C., Derks, I., In 't Zandt, M., & Wolbers, M. (2023). *Resultaten PISA-2022 in vogelvlucht*. Universiteit Twente – 2023

<https://doi.org/10.3990/1.9789036559461>.

³ Zie hierover bijvoorbeeld [9e0e6e3887454197a1da1f9736c01557.pdf](https://assets.gov.ie/9e0e6e3887454197a1da1f9736c01557.pdf) (assets.gov.ie),

<https://www.parool.nl/wereld/waarom-ierse-kinderen-veel-beter-kunnen-lezen-dan-nederlandse-gewoon-een-stapel-boeken-neerleggen-en-met-zijn-allen-lezen~bcc57227/>.

2. we ontwikkelen educatieve toepassingen op basis van model, raamwerk en monitor om model, raamwerk en monitor te testen, met een speciaal oog voor wat digitale media kunnen toevoegen aan het leerproces, voor alle schooltypen en voor leerlingen tussen de 4 en 18.

In mei startte postdoc Sophia Braumann met het werk aan het model (werkpakket 1A (WP1A)). Postdoc Brechtje van Zeijts startte half augustus met werk aan het raamwerk (werkpakket 1B (WP1B)) en postdoc Rumana Lakdawala start per 1 oktober aan de monitor (werkpakket 1C (WP1C)). Van de AiO's die op basis van het model, raamwerk en monitor leesonderwijs (interventies) gaan ontwikkelen, zijn inmiddels Rens van Haaren (onderzoek naar faciliteren van online lezen) en Laurie Bastemeijer (onderzoek naar effecten van samen (online) lezen) gestart.

Kijkend naar de Nederlandse situatie, hebben leerlingen, docenten, onderzoekers, methodenmakers, toetsmakers en lerarenopleiders als gedeelde probleemanalyse dat de verwerking van de inhoud van teksten zwaarder moet gaan wegen op het Nederlandse leesonderwijs.⁴ Als dat om de inhoud draait, kunnen interessante onderwerpen de aandacht trekken en goed geschreven teksten de aandacht vasthouden. Beide zijn belangrijk in digitale tijden waarin concentratie voor leerlingen geen gegeven is.⁵

Lezen om de inhoud van wat je leest te verwerken, gaat om betekenis geven aan woorden. En dat is hard werk. Lezen is niet zomaar of alleen maar leuk, het vraagt inspanning. Het lokkend perspectief is de kennis die lezen oplevert, en ook de vrijheid om zelf kennis te vergaren. Omdat elk woord ambigu is (dat zijn woorden nu eenmaal, meer dan getallen) en omdat woorden eerder associaties en beelden oproepen dan een eenduidige betekenis, is dat talige betekenisgeving- en dus kennisverwervingsproces ingewikkeld.

Leesonderwijs geven betekent ook om kunnen gaan met de complicatie dat die processen bij iedere leerling anders kunnen verlopen. Taal mediaert tussen lezer en kennis op heel veel manieren. Bijvoorbeeld: bij het lezen van een woord als 'rok' kun je denken aan een lange rok, kort rokje, rokjesdag, maar ook aan rokkostuum. In al die gevallen staat het woord voor heel andere dingen in de werkelijkheid. Maar er is ook houvast voor de docent: het is onwaarschijnlijk dat lezers die in Nederland opgroeien bij het woord 'rok' als eerste denken aan '(typische) mannenkleding'. Dat is wat opgroeien in hetzelfde land, dezelfde cultuur met het proces van betekenisgeving en kennisverwerving doet. Die ervaringen sturen de betekenisgeving.

In de *position paper* die we het afgelopen voorjaar als LeesEvolutie voor de commissie Onderwijs van de Tweede Kamer schreven, stelden we daarom dat goed leesonderwijs leerlingen ervan bewust maakt hoe hun omgeving hun gedachten stuurt tijdens het lezen, en dat het hun leren van wat ze lezen dus ook beïnvloedt. Zo kunnen zij op betekenisgeving en kennisverwerving uitkomen die niet bepaald is door anderen, en al lezend zelfstandig kennis verwerven en gebruiken om mee te handelen. Juist ook nieuwe dingen leren, dingen leren over rokken die je niet wist - als je zelf nooit rokken draagt, bijvoorbeeld leren dat je anders gaat of moet gaan zitten of paardrijden als je een rok aan hebt ((bij voorkeur) niet wijdbeens). En zo de wereld om je heen, en het fenomeen 'wijdbeens

⁴ Zie de projectaanvraag op: https://leesevolutie.wp.hum.uu.nl/wp-content/uploads/sites/453/2023/11/NWA-ORC-2022-Full-Proposal-form-IMPACT-PLAN_Becoming-Literate-in-a-Digital-Age-1-1.pdf.

⁵ Zie voor een overzicht over recent onderzoek over de effecten van digitale media op lezen: Van Moort, M. & De Bruïne, A. & Van den Broek, P. (2023). <https://didactiekonderlands.nl/handboek/2023/03/begrijpend-lezen-in-een-digitale-context-deel-1-wat-is-digitaal-lezen-en-hoe-is-dit-anders-dan-traditioneel-lezen> en <https://www.lezen.nl/onderzoek/begrip-van-e-boek-minder-diepgaand-dan-van-papier/>.

zitten' anders gaan bekijken. Dat alles betekent dat leerlingen geconcentreerd en reflectief moeten leren lezen, moeilijk dus in een tijd waarin digitale media zowel nieuwe mogelijkheden als problemen met zich meebrengen.⁶ Dit zijn ook de eisen die het Pisa-onderzoek aan leerlingen stelt, en wat samenlevingen van jongeren vragen.

Beleidskaders

In deze eerste halfjaarlijkse oplevering willen we vooral verslag doen van werk dat we als consortium gedaan hebben om de landelijke beleidskaders die invloed hebben op de ruimte voor aanpassingen in het leesonderwijs te identificeren. Het gaat om deze drie kaders:

1. De nieuwe kerndoelen voor het taalonderwijs en het schoolvak Nederlands
2. Landelijke toetsen van leesonderwijs
3. 'Bewezen effectief' als norm voor onderwijsvernieuwing.

In het consortium zijn de beleidsmakende instanties achter deze kaders (Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO), CitoLab, Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO)) vertegenwoordigd, en hieronder de vorderingen die onze gesprekken opleverden of hopelijk nog op gaan leveren.

1. De nieuwe kerndoelen Nederlands: nieuwe definitie van 'rijke teksten'

In LeesEvolutie richten we ons op leesonderwijs zoals dat in het primair onderwijs onderdeel is van het taalonderwijs, en in het voortgezet onderwijs onderdeel van het schoolvak Nederlands. Dat leesonderwijs heeft de meest ambitieuze kerndoelen (niet alleen lezen om te leren, zoals bij de zaakvakken het geval is). Voor dat taalonderwijs en het schoolvak Nederlands worden op dit moment onder leiding van SLO nieuwe kerndoelen gemaakt. De nieuwe kerndoelen zijn verdeeld over drie domeinen: Communicatie, Taal en Literatuur. Ze worden zo aan elkaar gekoppeld in de les, is het idee, dat vaardigheden en kennisverwerving over de Nederlandse talen en culturen weer aan elkaar gekoppeld worden. Dit zorgt ervoor dat, bij invoering daarvan, het toekomstige leesonderwijs meer over inhoud zal gaan dan nu het geval is.

Voor leesonderwijs is belangrijk dat dwars door die domeinen heen de ambitie is om meer met zogenoemde 'rijke teksten' te gaan doen. Die worden in zowel po als vo momenteel al gebruikt om leesonderwijs meer over de inhoud te laten gaan.⁷ De bestaande definitie van 'rijke teksten' die SLO hanteerde was:

Authentieke, inhoudelijk uitdagende tekst met gevarieerd taalgebruik over een levensecht thema dat relevant is voor kennisoverdracht.

De nieuwe, tot stand gekomen in overleg met onder anderen consortiumleden van LeesEvolutie, zal binnenkort worden gepubliceerd en gehanteerd in de door SLO te publiceren kerndoelen⁸:

Authentieke, aansprekende tekst met veelzijdig en gevarieerd taalgebruik, afkomstig van een vakkundige schrijver, die de leerling uitnodigt tot nadenken, beleven en betekenis geven. De inhoud is verhelderend, origineel, en/of gelaagd, en maakt het leggen van

⁶ Dit punt brachten we als consortium ook in tijdens een Ronde Tafel gesprek met Tweede Kamerleden met de portefeuille onderwijs: <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2024D08687>.

⁷ De Taalunie richtte daarvoor bijvoorbeeld deze site in: <https://www.rijketeksten.org/>.

⁸ De meest recente stand van zaken is altijd te vinden op: <https://www.actualisatiekerndoelen.nl/nederlands>.

betekenisvolle verbanden binnen en tussen teksten mogelijk. De tekst helpt de leerling bij het leren over en begrijpen van zichzelf en de wereld, en draagt bij aan de uitbreiding van diens talige repertoire.

De definitie is langer en daardoor veeleisender geworden, maar dat is gedaan om winst te boeken. Effect wordt nu niet meer alleen verwacht omdat de tekst een bepaalde vorm of inhoud heeft, maar omdat ook de wervende rol van goede schrijvers wordt erkend (zie ook de bijdrage van Anne Eekhout aan dit verslag hieronder). En de actieve rol van de lezer wordt nu ook benoemd: die bepaalt in de nieuwe definitie ook de rijkdom van de leerervaring, zoals ook het brede type kennis dat de lezer kan opdoen door te lezen benoemd is. Die veel bredere definitie schept ruimte voor aanpassingen van het huidige leesonderwijs omdat hij vragen oproept. Bijvoorbeeld: hoe verhouden zich bestaande AVI- en Lezen voor de Lijst-normen tot de wervende kracht van de schrijver? En hoe gaan we de leerling meer activeren in tijden waarin digitale media lezen tot een meer passieve activiteit maken omdat teksten korter worden en vaker door beelden ondersteund worden?

2. Landelijke toetsing van leesonderwijs

Ook het landelijke toetsbeleid is bepalend voor de ruimte die er is voor verandering. Binnen LeesEvolutie gaan we vooralsnog uit van drie categorieën toetsen (over de naamgeving van de categorieën loopt de discussie nog, maar ik geef hier de stand van zaken om ze in de alinea hierna te kunnen gebruiken om aan te geven welke vraagstukken rond toetsbeleid we wel en niet in dit project betrekken):

- waarderende toetsen (het gaat beter met je lezen!)
- beoordelende toetsen (het gaat “zo goed” met je lezen, het lezen wordt gekwalificeerd met bijvoorbeeld een cijfer)
- beslissende toetsen (het gaat zo goed moet je lezen dat je naar volgende groep/klas mag, of diploma krijgt)

In die drieslag zitten de veelgebruikte termen ‘summatief’ en ‘formatief’, waarbij summatief betekent ‘beoordeling van geleverde prestatie’, formatief betekent ‘feedback op de geleverde prestatie die alleen bedoeld is om het leerproces te helpen’. Wat wij voor nu waarderende en beoordelende toetsen noemen, maken docenten en scholen zelf. We kunnen dus vanuit het project suggesties doen voor hoe dat leesonderwijs te toetsen. Beslissende toetsen worden deels door de docent/school zelf bepaald (de schoolexamens (SE) aan het eind van vo bijvoorbeeld). Deels zijn ze landelijk bepaald (het Centraal Eindexamen (CE) aan het eind van het vo bijvoorbeeld). Dat zijn de zogenoemde *high stake* toetsen die in de praktijk zeer bepalend zijn voor het leesonderwijs.

We gaan als project niet over die beslissende toetsen, maar de komende jaren worden die toetsen herbezien in het licht van de herziening van het taalonderwijs Nederlands in po en vo. Om die reden beleggen we in het consortium bijeenkomsten over toetsing met de consortiumleden die als organisaties wél over de toetsing gaan. Docenten zullen immers handelen naar dat toetsbeleid.

3. *‘Bewezen effectief’ als norm voor onderwijsvernieuwing*

In het Hoofdlijnenakkoord van mei 2024 wordt bevestigd dat alleen ‘bewezen effectieve’ onderwijsmiddelen mogen worden ingezet in het Herstelplan Kwaliteit Onderwijs.⁹ Die norm hanteren NRO en OCW al langer, en voor LeesEvolutie is belangrijk uit te zoeken wat daaronder verstaan wordt, om in de onderwijspraktijk te kunnen implementeren wat we ontwerpen en testen. In het onderwijsonderzoek aan universiteiten en hogescholen wordt nu veelal experimenteel onderzoek als bewijsvoering voor ‘bewezen effectief’ vereist, getuige de definitie die PO Raad en NRO ervoor sinds 2020 hanteren: wetenschap informeert de onderwijspraktijk over effectief leesonderwijs, gebaseerd op experimenteel onderzoek met randomized controlled trials of quasi-experimentele methodes als regression discontinuity design. Bij evidence based werken is kennis uit onderzoek leidend voor het verbeteren van onderwijs, en wordt praktijkkennis in meerdere of mindere mate gebruikt ter ontwerp, uitvoering en evaluatie van de trials.¹⁰ Dat type onderzoek heeft primair tot doel causaliteit vast te stellen (‘als je dit doet in een les/methode, dan is dit het resultaat’). Het levert met name kennis op van het type: ‘van het leesonderwijs zoals dat op een gegeven moment in een bepaalde klas of op een bepaalde school wordt gegeven, is op de individuele leerling dit effect te verwachten’.

Dat onderzoek willen we aanvullen met onderzoek dat over de globale organisatie van leesonderwijs gaat (dat wil zeggen: ‘het systeem van leesonderwijs’). Bijvoorbeeld de hoeveelheid lestijd die er wettelijk voor lezen is (als die al wettelijk vastligt), of landelijke toetsnormen. In het geval van het systemisch niveau gaat bewijs niet primair over causaliteit (‘wat veroorzaakt wat?’), maar over contributie (‘wat draagt bij aan?’). Om ook hier ruimte voor verandering te krijgen, zijn we onder leiding van NRO in gesprek over wat nu onder ‘bewezen effectief’ wordt verstaan en hoe dat mogelijk verhindert dat onderzoek complementair aan elkaar gebruikt en ingezet kan worden.

Dat is niet alleen belangrijk omdat we ook naar het systemische willen kunnen kijken, maar ook vanwege de balans tussen onderzoek en onderwijspraktijk die we in LeesEvolutie zoeken. Willen we het succes van individuele scholen en docenten opschalen, kunnen we experimenteel onderzoek dat inzicht geeft in causale verbanden tussen succesfactoren aanvullen met onderzoek dat bekijkt welk systeem een school heeft opgezet en wat daarin allemaal bijdraagt aan succes.

Tot zover de stand van zaken. Updates zijn te vinden op onze website, en projectmanager Roy van Kessel kan altijd gemaïld worden voor meer informatie (r.h.t.vankessel@uu.nl).

9

<https://www.kabinetsformatie2023.nl/binaries/kabinetsformatie/documenten/publicaties/2024/05/16/hoofdlijnenakkoord-tussen-de-fracties-van-pvv-vvd-nsc-en-bbb/20240515+Hoofdlijnenakkoord+PVV+VVD+NSC+BBB.pdf>

¹⁰ <https://www.poraad.nl/system/files/2020-11/startnotitie%20sleutels%20voor%20evidence-informed%20werken%20platform%20samen%20onderzoeken.pdf>.